

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Вступ. Представлено результати теоретичного та емпіричного дослідження взаємозв'язку між психологічними особливостями емоційного інтелекту та складниками психологічної готовності до соціономічних професій, зазначено відмінності між особливостями емоційного інтелекту і психологічної готовності в різних групах досліджуваних (майбутні психологи, педагоги і лікарі). Мета статті – визначити взаємозв'язок між здібностями емоційного інтелекту та складниками психологічної готовності до соціономічних професій і відмінностей між особливостями емоційного інтелекту і психологічної готовності в різних групах досліджуваних (майбутні психологи, педагоги і лікарі).

Методи. Використано методи дослідження та психодіагностичні тести, спрямовані на оцінювання рівня розвитку психологічної готовності до соціономічних професій та компонентів емоційного інтелекту: "Мотиви навчання" (Е. П. Ільїна); "Готовність до саморозвитку" (В. Павлова); опитувальник "Особистісної професійної перспективи" (М. С. Пляжнікова); "Самооцінка реалізації життєвих цілей особистості" (Н. Р. Молочникова); "Методика вивчення комунікативних установок" (І. О. Іванова, О. В. Заїка, стандартизація Н. А. Бельської і М. А. Міропольської); "Методика виміру ступеня потреби в певних професійних і особистісних якостях" (Л. Б. Шнейдер); методики, спрямовані на діагностику емоційного інтелекту (Н. Голла і Д. Гоулмена); опитувальник 16 PF Кеттелла.

Результати. Установлено, що значна кількість студентів мала низький рівень розвитку компонентів психологічної готовності; більше ніж третина студентів-соціономістів демонструють низький рівень розвитку емоційного інтелекту; емоційний інтелект (і його окремі компоненти) пов'язаний з особистісними факторами (16 PF–Questionnaire by Cattell); зокрема з факторами В, С, G, H, N, Q2, Q3 – позитивна кореляція, з факторами L, Q1 – негативна кореляція; визначено відмінності між показниками емоційного інтелекту та психологічної готовності до соціономічних професій у майбутніх психологів, медиків та педагогів; розкрито напрями впливу емоційного інтелекту на складники психологічної готовності.

Висновки. Отримані результати дослідження допоможуть удосконалити процес психологічної підготовки фахівців соціономічних професій у закладах вищої освіти, адже ці результати вказують на ті проблеми, з якими необхідно працювати для того, щоб якомога краще підготувати кожного студента до професійної роботи.

Ключові слова: емоційний інтелект, психологічна готовність до професійної діяльності, соціономічні професії, комунікативні установки, мотивація.

Вступ

Актуальність дослідження. Значна частина симптомів посттравматичного стресового розладу стосується емоційної сфери особистості: це прояви тривожності, емоційної нестабільності, депресивності. Треба не просто розпізнавати ці прояви, а й уміти працювати з ними, хто пережив травматичний стрес, а отже, й інтенсивні негативні емоції. Травматична подія несе абсолютно нову (зокрема, страшну) інформацію. І психологи, педагоги, лікарі мусять допомогти постраждалій людині переосмислити цю інформацію, усвідомити її позитивні аспекти та інтегрувати в попередній життєвий досвід. У своїй діяльності фахівці цих професій повинні виокремлювати та утримувати у свідомості ті факти, які характеризують особливості поведінки, вчинків, мови своїх клієнтів, особливості їхніх емоцій, настрою, духовного світу тощо. Складність цієї емоційної інформації і водночас її вплив на ефективність роботи цієї категорії працівників досить високий. Без розвинутого емоційного інтелекту ефективно виконувати такі завдання просто неможливо.

Окрім того, як показано в дослідженнях Е. Л. Носенко і Н. В. Ковриги, емоційному інтелекту притаманні стресозахисна та адаптивна функції (Носенко, & Коврига, 2003). Тобто фахівці з розвинутим емоційним інтелектом будуть більш захищеними від стресу, а в складних життєвих ситуаціях будуть швидше знаходити конструктивні стратегії переборювальної поведінки. А це буде тою чи іншою мірою убезпечувати їх від емоційного виснаження та професійного вигорання. Усі ці обставини вже самі по собі говорять про необхідність ретельного дослідження психологічної готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців соціономічних професій у нових умовах і рівня розвитку у них емоційного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перш ніж перейти до розгляду результатів дослідження,

підкреслимо, що ми дотримуємося такого розуміння емоційного інтелекту, яке знаходимо в роботі (Mayer, Roberts, & Barsade, 2008): це інтегративна здібність людини до розуміння своїх і чужих емоцій, а також до управління ними. Здібність до розуміння емоцій означає, що людина може: розпізнати емоцію, ідентифікувати її і знайти для неї словесне вираження, розуміє причини, які викликають цю емоцію і наслідки, до яких вона призводить (Mayer, Roberts, & Barsade, 2008). Здібність до управління емоціями означає, що людина може контролювати інтенсивність емоцій, насамперед приглушати надмірно сильні емоції, може контролювати зовнішнє вираження емоцій, може за необхідності довільно викликати ту чи іншу емоцію. І здібність до розуміння, і здібність до управління емоціями може бути спрямована як на власні емоції, так і на емоції інших людей. Тому як теоретичну основу цього дослідження було обрано модель емоційного інтелекту Д. Гоулмана, яка включає в себе внутрішньоособистісний емоційний інтелект (розуміння і управління власними емоціями) і міжособистісний емоційний інтелект (розуміння і управління емоціями інших людей) (Goleman, 1995).

Зауважимо, що діагностика емоційного інтелекту дає можливість більш цілісно оцінити адаптивні здібності індивіда через його вміння емоційно взаємодіяти з іншими. Окрім того, за рівнем розвитку емоційного інтелекту можна більш точно передбачити успішність поведінки в різних видах соціальної активності, ніж за рівнем розвитку загального інтелекту (Mayer, Di Paolo, & Salovey, 1990; Mayer, & Salovey, 1993).

А тепер означимо своє розуміння поняття "психологічна готовність до професійної діяльності". Тут важливим аспектом є залежність змісту психологічної готовності до майбутньої професії від специфіки цієї професії.

Гуманітарні соціономічні спеціальності визначаються за предметним змістом праці, яким для них є особистість іншої людини; у соціономічних професіях головним інструментом впливу на іншу особистість виступає особистість фахівця; у діяльності фахівців соціономічних професій важливе місце посідає комунікативна діяльність. Тому *психологічну готовність до соціономічних професій* ми розглядали як підготовленість до діяльності в системі "людина – людина", як здатність виконувати майбутню професійну діяльність в основних її компонентах (мотиваційному, пізнавальному, цілеутворювальному, операційно-результативному) і визначили як інтегральне ієрархічне особистісне утворення, яке включає в себе мотиваційний, когнітивно-цільовий, операційний (поведінковий) компоненти (Зарицька, 2010, 2019).

Тобто ми досліджували такі складники психологічної готовності до соціономічних професій, як:

1) Когнітивно-цільовий – уявлення про особливості професійної діяльності; уявлення про власні здібності до навчально-професійної діяльності; уявлення про способи подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод на шляху до професійної мети; адекватні уявлення про свої професійні перспективи; наявність професійних планів, намірів, конкретних цілей у близькій та віддаленій перспективі, уявлень про засоби та шляхи досягнення цих цілей.

2) Мотиваційний – внутрішні мотиви навчально-професійної діяльності; професійні, пізнавальні і процесуально-змістові мотиви; інтерес до професії; бажання стати гарним фахівцем; мотиви саморозвитку (прагнення знати себе, бажання самовдосконалюватися); загальна гуманістична спрямованість (інтерес до людей).

3) Поведінковий – соціальна і професійна адаптивність; певний рівень особистісної зрілості; конструктивна поведінка в соціальних ситуаціях, які пов'язані зі спілкуванням; поведінка, корисна для розв'язання проблем.

Усі виокремлені складники психологічної готовності до соціономічних професій перебувають у відносинах взаємовпливу і взаємозв'язку.

У численних дослідженнях було знайдено певну закономірність, що роль емоційного інтелекту тим більша, чим складніша професія. Тобто у сфері соціономічних професій загальний інтелект поступається своєю передбачувальною силою щодо реальних життєвих досягнень емоційному інтелекту. Саме цей аргумент став одним із головних на користь виокремлення емоційного інтелекту. Іншими словами, спроби знайти спеціальні здібності, які відповідають за розуміння інших людей та соціальних ситуацій, і вивели науковців на проблему вивчення емоційного інтелекту. Поняття емоційного інтелекту достатньо активно досліджується у закордонній психології протягом останніх двох десятиліть. Дослідження показали, що люди з високим рівнем емоційного інтелекту мають більш ретельно розроблені перцептивні і поведінкові схеми, вони краще можуть "прочитувати" ситуації, які складаються, більш своєчасно приймають адекватні рішення і набагато ефективніше за інших запроваджують їх в життя.

Мета статті – визначити взаємозв'язок між здібностями емоційного інтелекту та складниками психологічної готовності до соціономічних професій і відмінностей між особливостями емоційного інтелекту і психологічної готовності в різних групах досліджуваних (майбутні психологи, педагоги і лікарі).

Методи

У дослідженні використовувались такі дослідницькі методики та психодіагностичні тести, які спрямовані на вимірювання рівня розвитку складників психологічної

готовності і емоційного інтелекту: "Мотиви навчання" (Е. П. Ільїна); "Готовність до саморозвитку" (В. Павлова); опитувальник "Особистісної професійної перспективи" (М. С. Пряхнікова); "Самооцінка реалізації життєвих цілей особистості" (Н. Р. Молочникова); "Методика вивчення комунікативних установок" (І. О. Іванова, О. В. Заїка, стандартизація Н. А. Бельської і М. А. Міропольської); "Методика вимірювання ступеня потреби в певних професійних і особистісних якостях" (Л. Б. Шнейдер); методики, спрямовані на діагностику емоційного інтелекту (Діагностика "емоційного інтелекту", б. д.; Goleman, 1995); опитувальник 16 PF Кеттелла.

Результати

У дослідженні взяли участь 180 респондентів (студентів 3–4 курсів у віці від 19 до 23 років включно).

Аналіз емпіричних даних відбувався за двома основними напрямками: 1) визначення зв'язків емоційного інтелекту і складників психологічної готовності до соціономічних професій, з'ясування психологічних механізмів впливу емоційного інтелекту на ці складники; 2) знаходження відмінностей між особливостями емоційного інтелекту і психологічної готовності в різних групах досліджуваних (майбутніх психологів, педагогів і лікарів).

У значної кількості студентів зафіксовано низький рівень розвитку складників психологічної готовності; більш як третина студентів соціономічних професій показують низький рівень розвитку емоційного інтелекту; емоційний інтелект (і його окремі компоненти) перебуває у певному зв'язку з особистісними факторами (16 PF – опитувальника Кеттелла), зокрема з факторами В, С, G, H, N, Q2, Q3 – позитивна кореляція, з факторами L, Q1 – негативна кореляція; встановлено відмінності в показниках емоційного інтелекту та психологічної готовності до соціономічних професій у майбутніх психологів, лікарів і педагогів; виявлено напрями впливу емоційного інтелекту на складники психологічної готовності.

Для забезпечення можливості узагальнення емпіричних даних, отриманих за допомогою різних методик, з метою визначення загального рівня сформованості складників психологічної готовності, ми переводили отримані результати в єдину систему оцінювання. Загальні показники рівнів розвитку виокремлених складників психологічної готовності було отримано на основі: узагальнення результатів методик і середньоарифметичної оцінки рівня сформованості параметрів, яку було отримано за різними методиками.

На основі узагальнення емпіричних даних було отримано загальні рівні сформованості когнітивно-цільового, мотиваційного і поведінкового складників психологічної готовності до соціономічних професій у різних групах майбутніх фахівців соціономічних професій (лікарів, психологів, педагогів). На жаль, у значної кількості студентів зафіксовано низький рівень розвитку складників психологічної готовності, а саме: серед майбутніх лікарів такий рівень показали від 25 % до 30 % (поведінковий складник) респондентів; серед майбутніх психологів – від 22 % до 25 % респондентів; серед майбутніх педагогів – від 27 % до 43 % (мотиваційний складник) респондентів. Розуміючи, що цей рівень психологічної готовності є недостатнім для ефективного входження в соціономічну професію.

За допомогою методики діагностики емоційного інтелекту М. Голла було отримано результати, які дали можливість виявити рівні розвитку емоційного інтелекту в різних групах досліджуваних ("майбутні лікарі", "майбутні психологи", "майбутні педагоги"). Ці результати показали, що більш ніж третина студентів соціономічних професій показують низький рівень розвитку емоційного

інтелекту, а саме: серед майбутніх лікарів такий рівень проявили 36 % респондентів, серед майбутніх психологів – 26 %, серед майбутніх педагогів – 39 %. На наш погляд, низький рівень розвитку емоційного інтелекту не сприяє підвищенню психологічної готовності до цих професій. Водночас високий рівень розвитку емоційного інтелекту було визначено в 17 % майбутніх лікарів, у 40 % майбутніх психологів і 26 % майбутніх педагогів.

Отримані емпіричні дані показують, що емоційний інтелект (і його окремі компоненти) перебуває у взаємозв'язку з особистісними факторами (16 PF – опитувальника Кеттелла), а саме: позитивна кореляція компонентів емоційного інтелекту зафіксована з факторами: В ("інтелект"), С ("емоційна нестійкість – емоційна стійкість"), G ("залежність від почуттів" – висока нормативність поведінки"), Н ("нерішучість – сміливість"), N ("прямолинійність – дипломатичність"), Q2 ("конформізм – нонконформізм"), Q3 ("низький самоконтроль – високий самоконтроль"); негативна кореляція компонентів емоційного інтелекту зафіксована з факторами: L ("довірливість – підозрілість") і Q1 ("гнучкість – ригідність"). Тобто високий рівень емоційного інтелекту проявляється (опосередковується) у високій нормативності поведінки, стресостійкості, проникливості, умінні працювати в групі, у високому самоконтролі, у високому ступені усвідомлення і розуміння бажаної картини соціальної поведінки. А низький рівень емоційного інтелекту проявляється у підозрілості, впертості, роздратованості, настороженому ставленні до людей, схильності до суперництва, фіксованості на невдачах, критичності до того, що відбувається, у недовірі до авторитетів. На основі отриманих даних ми склали узагальнені психологічні портрети студентів соціономічних професій з високим і низьким емоційним інтелектом.

Психологічний портрет студента з високим емоційним інтелектом, який було складено на основі виявлених внутрішніх факторів особистості (які впливають на розвиток емоційного інтелекту), дозволяє прояснити механізми впливу емоційного інтелекту на успішність діяльності опосередковано через ці риси (фактори) особистості. Зокрема, емоційний інтелект "діє" опосередковано через такі якості, які є надзвичайно корисними для успішності всякої діяльності: зібраність, високий самоконтроль, обов'язковість, працелюбність, наполегливість, уміння тримати себе в руках, емоційна врівноваженість, доброзичливе й уважне ставлення до людей, уміння брати на себе відповідальність, схильність до виконання загальних моральних норм, уміння ураховувати інтереси інших людей. Особам з високим емоційним інтелектом притаманні такі якості, які допомагають протистояти втомлюваності під час роботи з людьми, витримувати емоційні навантаження і бути успішними в спілкуванні: емоційна активність (емоційність), життєрадісність, прагнення до спілкування з людьми, сміливість у спілкуванні, дружелюбність і чуйність. Такі люди вміють правильно вести себе в спілкуванні: для них характерні дипломатичність, гнучкість і тактовність. І ці розвинуті вміння орієнтуватися в обставинах соціальної взаємодії супроводжується щирістю, природністю, проникливістю і розумінням людей. Молодих людей із високим рівнем емоційного інтелекту відрізняє розвинутий самоконтроль, а отже, такі якості, як зібраність, організованість, уміння гарно контролювати свої емоції і поведінку; розвинуті вольові якості (які дозволяють наполегливо перемогти труднощі і перешкоди); усвідомлення соціальних вимог і прагнення їх виконувати, повага до людей.

Перелічені внутрішні фактори (риси особистості), якщо вони мають високі позитивні рівні розвитку, сприяють формуванню емоційного інтелекту і його прояву в реальній поведінці (Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига, 2003). Підкреслимо, що ці фактори особистості мають стосунок до емоційного аспекту функціонування особистості, а отже, і до емоційного інтелекту.

Психологічний портрет студента з низьким рівнем розвитку емоційного інтелекту. Недостатність емоційного інтелекту призводить до певної емоційної дезорганізації мислення (наприклад, до невміння зосереджуватися на виконанні завдання), конкретності і ригідності мислення. Низький рівень емоційного інтелекту свідчить також про емоційну незрілість (слабкість контролю емоцій), що проявляється: в підвищеній втомлюваності; схильності до роздратованості і тривожності; невпевненості під час зустрічі з перешкодами; у безвідповідальності і необов'язковості; у відмові від чинних правил, потуранні своїм бажанням і розхлябаності. Досліджувані з низьким емоційним інтелектом не прагнуть до контактів з людьми, невпевнені в собі, нерішучі, сором'язливі, похвальні, стримані у вираженні почуттів; прямолинійні, недипломатичні, погано розуміють чинки людей. Окрім того, для них характерні недостатній самоконтроль, слабкий розвиток вольових якостей, внутрішня недисциплінованість, неухважність до людей, схильність діяти за своїми бажаннями, зверхність, схильність до суперництва, фіксованість на невдачах. Зрозуміло, що наявність таких якостей призводить до складнощів у стосунках з довколишніми. Респонденти з низьким рівнем емоційного інтелекту звертають увагу переважно на негативні аспекти власного досвіду, на власні стресові переживання, емоції, хвилювання тощо; у своїх відповідях вони звертають увагу на неприємні міжособистісні емоції (переживання почуттів образи, невизнання іншими, невдоволення), частота згадування яких свідчить про те, що ці емоції є важливими і цінними для цих досліджуваних; в їхніх відповідях зазвичай дуже мало розмірковувань про навикилишні і про способи конструктивного розв'язання проблем. Це узгоджується з даними про егоцентричність поведінки осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту в стресових ситуаціях (Mayer, Di Paolo, & Salovey, 1990).

Для встановлення взаємозв'язку між рівнем розвитку компонентів емоційного інтелекту (за моделлю Д. Гоулмена) і складниками психологічної готовності до соціономічних професій у різних групах досліджуваних ("майбутні лікарі", "майбутні психологи", "майбутні педагоги") було застосовано коефіцієнт кореляції Пірсона.

Когнітивно-цільовий складник. На основі встановлених кореляцій, які мають прямий характер, показано, що на цей складник психологічної готовності до соціономічних професій найбільше впливають такі здібності внутрішньоособистісного емоційного інтелекту, як розуміння власних емоцій, управління своїми емоціями, контроль експресії. Тобто високий рівень розвитку цих показників впливає на побудову образу професійного майбутнього, допомагає формувати професійні плани, наміри, цілі, розширяти уявлення про умови, засоби та шляхи досягнення цих цілей. Аналіз результатів опитування показав, що серед досліджуваних студентів (особливо серед майбутніх лікарів) є велика кількість осіб, які бажають покинути країну після отримання диплому (28,8 %); а серед майбутніх психологів і педагогів відповідно 23,6 % і 31,3 % студентів не вважають, що їхня майбутня робота допоможе їм в досягненні інших життєвих цілей, і не пов'язують своє майбутнє з тим фахом, який зараз здобувають у закладі вищої освіти.

Мотиваційний складник. Кореляційний аналіз показав, що високий рівень внутрішньоособистісного емоційного інтелекту в досліджуваних усіх груп корелює з внутрішніми (пізнавальними, змістово-процесуальними, саморозвитку) мотивами навчально-професійної діяльності і зовнішніми соціальними мотивами (особистого престижу). Професійна мотивація (прагнення стати успішним у майбутній професійній діяльності) спонукає майбутніх психологів і педагогів із високим рівнем таких здібностей емоційного інтелекту, як усвідомлення і розуміння власних емоцій та управління ними, розвивати здатність розуміти також емоції інших.

У всіх групах було проведено порівняння між високим рівнем емоційного інтелекту і мотивами саморозвитку.

У групах "майбутні лікарі" і "майбутні педагоги" відмічаються приблизно однакові відсотки респондентів з високим рівнем загальної готовності до саморозвитку (відповідно 24 % і 22 %). Виявлено: у групі майбутніх психологів найбільше досліджуваних (42 %) з високим рівнем загальної готовності до саморозвитку; в групі майбутніх лікарів найбільше досліджуваних (46%) із середнім рівнем загальної готовності до саморозвитку; у групі майбутніх педагогів найбільше досліджуваних (42 %) із низьким рівнем загальної готовності до саморозвитку. У переважній більшості досліджуваних всіх груп (майбутні лікарі, психологи, педагоги) високий рівень готовності до саморозвитку досягається за рахунок параметру "хочу знати себе" (табл. 1).

Таблиця 1

Середні значення показників психологічної готовності в осіб із низьким та високим рівнем сумарного показника внутрішньоособистісного емоційного інтелекту (BEI)

Назви шкал	Середнє арифметичне підгрупи з низьким рівнем BEI (n=30)	Середнє арифметичне підгрупи з високим рівнем BEI (n=30)	P-рівень статистичної значущості
Дитяча комунікативна установка	27,54	20,98	0,05
Доросла комунікативна установка	28,07	42,68	0,001
Гармонійна комунікативна установка	27,79	37,74	0,05
Відчужена комунікативна установка	14,79	9,84	0,05
Конфліктна комунікативна установка	24,31	15,88	0,025
Сформованість професійної перспективи	7,08	15,24	0,010
Пізнавальні мотиви	3,00	4,41	0,004
Процесуально-змістові мотиви	1,75	3,42	0,025
Мотиви особистісного престижу	2,83	4,53	0,004
Професійні мотиви	2,00	4,33	0,025
Мотиви уникнення невдачі	4,52	2,90	0,010
Мотиви саморозвитку	43,97	59,16	0,000

Поведінковий складник. Порівняння між загальним показником міжособистісного інтелекту і таких його компонентів, як розуміння чужих емоцій, управління чужими емоціями та его-станами батька та дорослого, а також гармонійними та формальними комунікативними установками, свідчить про те, що для майбутніх фахівців соціономічних професій із високим рівнем емоційного інтелекту характерні комунікативні установки конструктивного типу (гармонійні, формальні, его-позиції дорослого і батька), які є проявом зрілої адаптованої особистості, яка відрізняється гнучкістю у конфліктах, урівноваженістю,

стресостійкістю, інтернальністю, розвинутими вольовими і діловими якостями, стриманістю і надійністю у взаєминах, розумінням відносності догм, конструктивною спрямованістю поведінки, зокрема й у складних, емоційно напружених ситуаціях. Для осіб з низьким рівнем емоційного інтелекту характерними є комунікативні установки відгородженого і конфліктного типу і его-стан дитини. Оскільки дитяча позиція в концепції Е. Берна розглядається як онтогенетично найбільш рання стадія розвитку зрілої особистості, для неї притаманні риси емоційної і психічної незрілості (інфантильності) (табл. 2).

Таблиця 2

Середні значення показників психологічної готовності й емоційного інтелекту в осіб із низьким та високим рівнем сумарного показника міжособистісного емоційного інтелекту (MEI)

Назви шкал	Середнє арифметичне підгрупи з низьким рівнем MEI (n=30)	Середнє арифметичне підгрупи з високим рівнем MEI (n=30)	P-рівень статистичної значущості
Дитяча комунікативна установка	28,82	20,91	0,001
Батьківська комунікативна установка	27,6	35,75	0,001
Доросла комунікативна установка	35,11	42,73	0,05
Гармонійна комунікативна установка	29,77	38,05	0,001
Формальна комунікативна установка	25,91	34,23	0,001
Відчужена комунікативна установка	15,50	9,62	0,001
Конфліктна комунікативна установка	21,81	15,74	0,05
Контроль експресії (BE)	7,36	15,26	0,05
Сформованість професійної перспективи	6,00	16,17	0,001
Робота як життєва сфера особистості	4,78	11,26	0,001
Постановка життєвих цілей	5,07	11,43	0,05
Прагматичні мотиви	4,7	3,91	0,05
Мотиви уникнення невдачі	4,75	2,73	0,05
Мотиви саморозвитку	42,07	59,61	0,05

Порівняння (з використанням параметричного критерію t-Стюдента) середньоарифметичних групових оцінок за показниками, які використовувалися у

дослідженні, дало можливість встановити відмінності в показниках емоційного інтелекту та психологічної готовності до соціономічних професій у майбутніх

психологів, лікарів і педагогів: у майбутніх лікарів більш розвинуті здібності управління чужими емоціями; у майбутніх психологів – внутрішньоособистісний емоційний інтелект і така його здібність, як управління своїми емоціями; для майбутніх психологів мотиви особистісного престижу і саморозвитку мають більше значення, ніж для майбутніх лікарів; у майбутніх педагогів і лікарів зафіксовано значно вищий рівень прояву мотивів уникнення неприємностей, ніж у майбутніх психологів; для більшості майбутніх психологів характерною є батьківська та доросла комунікативні позиції (его-станів) та гармонійна і формальна комунікативні установки, а для більшості майбутніх лікарів – відчужена та конфліктна комунікативні установки; у більшості майбутніх педагогів більш вираженою є дитяча комунікативна позиція

і формальна комунікативна установка; якщо для майбутніх психологів небажаними є такі якості, як "авторитарний", "вимогливий", "нейтральний", то майбутні педагоги і лікарі, навпаки, високо оцінюють ступінь потреби в цих якостях; для майбутніх психологів важливо бути критичним і сприйнятливим, а для майбутніх педагогів ці якості є небажаними. У майбутніх лікарів відмічаються більш високі показники формальної комунікативної установки, що вказує на те, що в майбутніх представників цих професій (порівняно зі студентами-психологами) більш інтенсивно формується установка до формальних взаємовідносин і керівної позиції щодо суб'єктів своєї праці (пацієнтів, учнів) (табл. 3).

Таблиця 3

Відмінності в показниках емоційного інтелекту та психологічної готовності до соціономічних професій у майбутніх лікарів та психологів (n = 120)

Показники	Середнє арифметичне групи "майбутні лікарі"	Середнє арифметичне групи "майбутні психологи"	P-рівень статистичної значущості
Управління чужими емоціями (МУ)	20,57	16,89	0,002
Управління своїми емоціями (ВУ)	10,32	14,00	0,000
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект (BEI)	35,45	44,55	0,000
Мотиви особистісного престижу	3,9	4,23	0,039
Мотиви уникнення неприємностей	3,58	3,00	0,01
Мотиви саморозвитку	44,33	49,82	0,022
Батьківська комунікативна установка	28,18	30,87	0,010
Доросла комунікативна установка	34,7	38,63	0,001
Гармонійна комунікативна установка	30,6	33,28	0,008
Формальна комунікативна установка	27,19	29,53	0,011
Відчужена комунікативна установка	14,39	12,81	0,038
Конфліктна комунікативна установка	21,41	19,02	0,004
Оцінка потреби в якості "авторитарний"	2,55	1,63	0,002
Оцінка потреби в якості "задіяний"	1,7	3,9	0,003
Оцінка потреби в якості "критичний"	3,37	4,22	0,039
Оцінка потреби в якості "дисциплінований"	4,27	3,6	0,03
Оцінка потреби в якості "терпимий"	2,78	4,23	0,001
Оцінка потреби в якості "турботливий"	3,08	3,87	0,002
Оцінка потреби в якості "прагматичний"	4,02	2,72	0,001
Оцінка потреби в якості "захисник"	3,12	3,83	0,001
Оцінка потреби в якості "сприйнятливий"	2,98	4,28	0,002

Порівняльний аналіз контрастних підгруп (осіб із низьким та високим рівнем сумарного показника міжособистісного емоційного інтелекту) дає можливість виявити напрями впливу емоційного інтелекту на складники психологічної готовності. Знайдено статистично значущі відмінності в показниках психологічної готовності до соціономічних професій у представників цих підгруп. Зокрема, в осіб з низьким рівнем міжособистісного емоційного інтелекту помічено: низький рівень розвитку професійної та особистісної перспективи (що вказує на складність для таких досліджуваних процедур планування і цілеутворення, на труднощі в баченні професійного майбутнього); домінування прагматичних мотивів навчально-професійної діяльності і мотивів уникання невдачі; невелика значущість професійних та пізнавальних мотивів; незрілі комунікативні установки (дитячого, відчуженого і конфліктного типів). Зі зростанням рівня міжособистісного емоційного інтелекту комунікативні установки стають більш соціально спрямованими, зрілими і гармонійними (зокрема, зростає доросла та гармонійна комунікативні установки та знижуються дитяча, конфліктна та відчужені комунікативні установки); більш розвинутими стають і процеси цілеутворення та планування (професійна та особистісна перспектива є більш сформованою); зростає готовність до саморозвитку та

значущість мотивів особистого престижу, а також мотивів, що мають стосунок до змістових та пізнавальних аспектів навчального процесу; знижується рівень значущості прагматичних мотивів і мотивів уникання невдачі (що додає особистості впевненості в собі і дозволяє їй концентрувати свою увагу не на процесі, а на змісті навчально-професійної діяльності). Оскільки різні складники психологічної готовності перебувають у відносинах взаємовпливу, можна сказати, що розширення професійної та особистісної перспективи активує і готовність до саморозвитку.

Дискусія і висновки

Отримані результати показали, що у значній кількості студентів старших курсів, які брали участь у дослідженні, зафіксовано низькі рівні розвитку складників психологічної готовності до професійної діяльності й емоційного інтелекту. Безумовно, це не може сприяти успішній роботі молодих фахівців після закінчення навчання. Водночас виявлена в дослідженні специфічність зв'язків здібностей емоційного інтелекту з показниками різних складників психологічної готовності з особистісними рисами (факторами) особистості допоможе вдосконалити процес психологічної підготовки фахівців соціономічних професій у закладах вищої освіти. Адже результати дослідження вказують на ті проблеми, з якими необхідно

працювати для того, щоб якомога краще підготувати кожного студента до професійної роботи (Mayer, Roberts, & Barsade, 2008). Як показав аналіз наукової психологічної літератури, дослідження емоційного інтелекту тільки розпочалися. І хоча вже виявлено беззаперечні взаємозв'язки емоційного інтелекту з лідерською поведінкою, організаторськими й управлінськими здібностями, ефективною поведінкою в організаціях, успішною комунікацією тощо, науковці наголошують на необхідності подальшого дослідження цього феномену (Гоулман, 2005; Buck, 1991). Зокрема, гостро стоїть питання операціоналізації поняття "емоційний інтелект", вивчення його структури, механізмів і особливостей актуалізації у різних життєвих ситуаціях.

Отримані результати дослідження допоможуть удосконалити процес психологічного підготування фахівців соціономічних професій у закладах вищої освіти, адже ці результати вказують на ті проблеми, з якими необхідно працювати для того, щоб якомога краще підготувати кожного студента до професійної роботи.

На жаль, у значній кількості студентів зафіксовано низький рівень розвитку складових психологічної готовності до соціономічних професій. Більш як третина студентів соціономічних професій (майбутні лікарі, психологи і педагоги) показують низький рівень розвитку емоційного інтелекту, який не сприяє підвищенню психологічної готовності до цих професій. Зокрема, в осіб з низьким рівнем міжособистісного емоційного інтелекту відмічено: низький рівень розвитку професійної та особистісної перспективи (що вказує на складність для таких досліджуваних процедур планування і цілеутворення, на труднощі в баченні професійного майбутнього); домінування прагматичних мотивів навчально-професійної діяльності і мотивів уникання невдачі; невелика значущість професійних та пізнавальних мотивів; незрілі комунікативні установки (дитячого, відчуженого і конфліктного типів). Зі зростанням рівня міжособистісного емоційного інтелекту комунікативні установки стають більш соціально спрямованими, зрілими і гармонійними (зокрема, зростає доросла та гармонійна комунікативні установки та знижуються дитяча, конфліктна та відчужені комунікативні установки); більш розвинутими стають і процеси цілеутворення та планування (професійна та особистісна перспектива є більш сформованою); зростає готовність до саморозвитку та значущість мотивів особистого престижу, та мотивів, що мають стосунок до змістових та пізнавальних аспектів навчального процесу; знижується рівень значущості прагматичних мотивів і мотивів уникання невдачі (що додає особистості впевненості в собі і дозволяє їй концентрувати свою увагу не на процесі, а на змісті навчально-професійної діяльності). Оскільки різні складники психологічної готовності перебувають у взаємозв'язку, можна сказати, що розширення професійної та особистісної перспективи активує і готовність до саморозвитку.

Виявлено, що на когнітивний складник психологічної готовності до соціономічних професій найбільше впливають такі здібності внутрішньоособистісного емоційного інтелекту, як розуміння власних емоцій, управління своїми емоціями, контроль експресії. Тобто високий рівень розвитку цих показників впливає на побудову образу професійного майбутнього, допомагає формувати професійні плани, наміри, цілі, розширяти уявлення про умови, засоби та шляхи досягнення цих цілей. Аналіз результатів опитування показав, що серед досліджуваних студентів (особливо серед майбутніх лікарів) є велика

кількість осіб, які бажають покинути країну після отримання диплому, а серед майбутніх психологів і педагогів значна кількість осіб не вважають, що їхня майбутня робота допоможе їм у досягненні інших життєвих цілей і не пов'язують своє майбутнє з тим фахом, який зараз здобувають у вищому навчальному закладі. Кореляційний аналіз показав, що високий рівень внутрішньоособистісного емоційного інтелекту в досліджуваних усіх груп корелює із внутрішніми (пізнавальними, змістово-процесуальними, саморозвитку) мотивами навчально-професійної діяльності і зовнішніми соціальними мотивами (особистого престижу). У всіх групах зафіксовано прямі кореляційні зв'язки між високим рівнем емоційного інтелекту і мотивами саморозвитку. У групах "майбутні лікарі" і "майбутні педагоги" відмічається приблизно однакові відсотки респондентів із високим рівнем загальної готовності до саморозвитку. Виявлено: у групі майбутніх психологів найбільше досліджуваних із високим рівнем загальної готовності до саморозвитку; у групі майбутніх лікарів найбільше досліджуваних із середнім рівнем загальної готовності до саморозвитку; у групі майбутніх педагогів найбільше досліджуваних із низьким рівнем загальної готовності до саморозвитку. У переважній більшості досліджуваних усіх груп (майбутні лікарі, психологи, педагоги) високий рівень готовності до саморозвитку досягається за рахунок параметру "хочу знати себе". Наявність прямих зв'язків між загальним показником міжособистісного інтелекту і таких його компонентів, як розуміння чужих емоцій, управління чужими емоціями та його-станами батька та дорослого, а також гармонійними та формальними комунікативними установками свідчить про те, що для майбутніх фахівців соціономічних професій із високим рівнем емоційного інтелекту характерні комунікативні установки конструктивного типу (гармонійні, формальні, його-позиції дорослого і батька), які є проявом зрілої адаптованої особистості, яка відрізняється гнучкістю у конфліктах, урівноваженістю, стресостійкістю, інтернальністю, розвинутими вольовими і діловими якостями, стриманістю і надійністю у взаєминах, розумінням відносності догм, конструктивною спрямованістю поведінки, зокрема й у складних, емоційно напружених ситуаціях. Для осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту характерними є комунікативні установки відгородженого і конфліктного типу і його-стан дитини.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати у визначенні психологічної готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців соціономічних професій у нових умовах і рівня розвитку у них емоційного інтелекту.

Список використаних джерел

- Діагностика "емоційного інтелекту" (Н. Холл) (б. д.). ПДАУ. <https://www.pdau.edu.ua/content/diagnostyka-emocijnogo-intelektu-n-holl>
- Зарицька, В. В. (2010). *Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки*. КПУ.
- Зарицька, В. В. (2019). Методика дослідження емоційного інтелекту особистості. *Теорія та практика сучасної психології*, 2(3), 39–42.
- Носенко, Е. Л., & Коврига, Н. В. (2003). *Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції*. Вища школа
- Buck, R. (1991). Motivation, emotion, and cognition: A developmental-interactionist view. In K. T. Strongman (Ed.), *International review of studies of emotion* (Vol. 1). John Wiley, & Sons, Inc.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. Banta book.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 17(4), 433–442.
- Mayer, J. D., Di Paolo, M., & Salovey, P. (1990). Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: A component of emotional intelligence. *Journal of personality assessment*, 54(3-4), 772–781.
- Mayer, J. D., Roberts, R. D., & Barsade, S. G. (2008). Human abilities: Emotional intelligence. *Annu. Rev. Psychol.*, 59, 507–536.

References

- Diagnosing "emotional intelligence"* (N. Hall) (n.d.). PDAU. <https://www.pdau.edu.ua/content/diagnostyka-emocijnogo-intelektu-n-hall> [in Ukrainian]
- Zarytska, V. V. (2010). *Theoretical and methodological foundations of emotional intelligence development in the context of professional training*. KPU. [in Ukrainian]
- Zarytska, V. V. (2017). Methods of research of emotional intelligence of a personality. *Legal psychology*, (1413), 37. [in Ukrainian]
- Nosenko, E. L., & Kovryga, N. V. (2003). *Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, basic functions*. High school. [in Ukrainian]
- Buck, R. (1991). Motivation, emotion, and cognition: A developmental-interactionist view. In K. T. Strongman (Ed.), *International review of studies of emotion* (Vol. 1). John Wiley, & Sons, Inc.
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. Banta book.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, 17(4), 433–442.
- Mayer, J. D., Di Paolo, M., & Salovey, P. (1990). Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: A component of emotional intelligence. *Journal of personality assessment*, 54(3-4), 772–781.
- Mayer, J. D., Roberts, R. D., & Barsade, S. G. (2008). Human abilities: Emotional intelligence. *Annu. Rev. Psychol.*, 59, 507–536.

Отримано редакцією журналу / Received: 23.05.23
Прорецензовано / Revised: 29.09.23
Схвалено до друку / Accepted: 05.11.23

Yana TYNDYK, PhD (Psychol.)
ORCID ID: 0000-0002-8833-3162
e-mail: kutsenko.yana84@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY AND EMOTIONAL INTELLIGENCE: DEVELOPMENT PECULIARITIES AMONG STUDENTS OF SOCIONOMIC PROFESSIONS

Background. The war in the East of Ukraine exacerbated the need for high-quality training of specialists in socionomy to serve the population affected by this war. After all, working with those who have manifested post-traumatic stress disorder requires from the professionals not only psychological readiness to help people but also a high level of emotional intelligence development. It affects the efficiency of their professional activities and increases their resistance to emotional exhaustion and professional burnout. The results of a theoretical and empirical study of the relationship between the psychological features of emotional intelligence and the components of psychological readiness for socio-economic professions are presented, the differences between the features of emotional intelligence and psychological readiness in different groups of subjects (future psychologists, teachers and doctors) are indicated.

Methods. The study used research methods and psychodiagnostic tests to assess the development level of psychological readiness and emotional intelligence components.

Results. Results of the study: a significant number of students had a low development level of psychological readiness components; more than a third of socionomic students show a low level of emotional intelligence development; emotional intelligence (and its individual components) is in some way associated with personal factors (16 PF–Questionnaire by Cattell), particularly with the factors B, C, G, H, N, Q2, Q3 – positive correlation, with factors L, Q1 – negative correlation; the differences between the indicators of emotional intelligence and psychological readiness for socionomic professions among future psychologists, physicians and educators are determined; the directions of emotional intelligence influence on components of psychological readiness are revealed.

Conclusions. The study's results will help improve the psychological training process of socionomic specialists in higher education institutions, as these results point to problems that need to be worked out to better prepare each student for professional work.

Keywords: posttraumatic stress disorder, emotional intelligence, psychological readiness for professional activity, socionomic professions, communicative settings, motivation.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.